

Voor de zekerheid

Rood = voorstel tot verwijderen

Blauw = voorstel tot invoegen

Groen = woorden die ik in een door mij blauw gemaakte tekst van jouw heb toegevoegd (anders kun je dat immers niet meteen zien, dat er in het blauw (bijvoorbeeld omdat de passage op een andere plaats staat) iets is veranderd)

Turkoois = andere of extra interpunctie OF: voorstel tot verplaatsing naar website

Geel = vraag/toelichting

Onderstreept (zonder iets, dus alleen een onderstreept woord) = komt in de buurt ook al voor

Frits, over de citaten hebben we het gehad: je bekijkt nog waar vertalingen nodig zijn. Dat geef ik dus niet aan.

Profiel van een eeuw

Ambassadeur Van Hulthem ~~/Panorama 'Hulthem'~~

In april 1811 kocht bibliofiel Charles van Hulthem op een Brusselse veiling een middeleeuws handschrift voor de som van vijf en een halve frank. De lage prijs deed er terdege toe, want Charles Van Hulthem mocht dan niet onbemiddeld zijn, zijn passie liep in de papieren. Bij zijn dood zou blijken hoezeer hij voor de boeken had geleefd. Van Hulthem Hij liet meer dan 76.000 banden na; getuige eigen aantekeningen doorgaans nog door hem gelezen ook (hier staat anders volgens mij dat die boeken gelezen waren, door wie dan ook). De vrijgezel had ze gedurende vijftig jaar verzameld samen met zijn trouwe bediende Joseph Delforge, die hij speciaal voor de boekenjacht had opgeleid als apporteur. De bibliotheek in zijn Brusselse huis aan de Rue Royale was fameus. Bij de septemberrevolutie van 1830 stormden patriotten deze woning binnen om achter een opgeworpen muur van boeken dekking te zoeken voor Hollands geweevuur. De boekerij kwam als ravage uit de strijd en Van Hulthem trok zich uit het openbare

leven terug. In Gent bewoonde hij op het einde van zijn leven een huis met vijftien kamers, waarin de boeken manshoog lagen opgetast. Zelfs op ijskoude dagen mocht Delforge nooit een haard aansteken vanwege brandgevaar. Als Charles Van Hulthem het zelfs in bed niet meer warm kon krijgen, liet hij zijn bediende folianten op zijn voeten leggen.

Na Van Hulthems dood op 16 december 1832 – een paar uur tevoren had hij nog een boek gekocht – en jarenlange onderhandeling met erfgenamen kocht de Belgische staat de bibliotheek in 1836 aan. De aankoopssom van 279.400 BF beliep zo ongeveer de hele jaarbegroting van het Rijk/de staat voor letteren, wetenschappen en kunsten, maar deze *bibliotheca Hulthemiana* was dan ook een kapitale aanwinst voor de onlangs opgerichte Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Daarin belandde dus, onder veel meer, het middeleeuwse manuscript dat Charles van Hulthem in 1811 op de Brusselse veiling had gekocht en dat – maar dat wist men toen nog niet – zo'n vierhonderd jaar voordien ook al in die contreien was geschreven. Het boek was in een matige conditie die door inzage niet beter werd, zodat de Koninklijke Bibliotheek op zeker moment zelfs moest besluiten het handschrift voor gesloten te verklaren. Pas in de aanloop naar het jaar 2000 werd het gerestaureerd: een uiterst delicaat proces waarbij talloze scheuren in de bladen chirurgisch werden gehecht met vezelfragmenten van ragfijn Japans papier (voor de fijnproevers: Kozo en Tenguyo, 6 en 9 grams). Bij de restauratie kwam tussen de bladen zand tevoorschijn dat vermoedelijk zeshonderd jaar tevoren was gebruikt om de schrijfkint te drogen, alsook de penpunt van een zestiende-eeuwse censor die van pure woede zijn ganzenveer had stukgebroken op een spotdicht over priesters in het boek. De penpunt ging in een cassette en het vroegvijftiende-eeuwse zand in zakjes. Want inmiddels was duidelijk geworden dat alles in en om dit handschrift van belang/important is/was. Sprekend genoeg was het in 1998 door de Vlaamse regering uitgeroepen tot 'Cultureel ambassadeur van Vlaanderen'.

De geloofsbrieven van ambassadeur Van Hulthem belopen/behelzen volgens de recentste telling 686 teksten. Jammer genoeg ontbreekt de tekst waarmee het boek ooit opende; wie weet hoeveel deze ons wijzer had kunnen maken omtrent de achtergronden

in versie Frits
'rijk' q

— dus ?

dus ?

9 van deze verzameling/dit handschrift/boekproject/deze onderneming/het geheel. Als eerste tekst figureert/verschijnt nu *De reis van Sint Brandaan*, de heilige zeevaarder wiens levensverhaal al eeuwenoud was toen men het kort na 1405 in dit handschrift kopieerde/neerschreef. In dezelfde categorie oud goud zien we werk van Jacob van Maerlant en diens voorganger Segher Diengotgaf, plus tekstjes uit het stofcomplex rondom *Reinaert de vos*. Maar de klassiekers lopen merkbaar op hun laatste benen, te midden van een bonte stoet aan jongere en vooral ook korte teksten. De enige ridderroman binnen de codex, de *Burggravin van Vergi* uit 1325, wikkelt een compleet paleisdrama af in nauwelijks meer dan duizend regels.

In handschrift-Van Hulthem voeren kleingoed en variatie de boventoon. (Ik vind dit zelf ook gezeur van mij, maar telkens wanneer ik deze alinea las, dacht ik: er is iets mee, iets 'te veel', dat is natuurlijk precies wat je wilt duidelijk maken ('zoooo veel'), dus misschien moet je maar denken: nou, dat is me dan goed gelukt...) Zo bevat het boek meer dan vijfhonderd rijmspreuken: middeleeuwse levenswijsheden van het type *Wildi bliven in u ere, / so staet vaste – het wait zere*, en ruim honderd *sproken*: korte gedichten over minne, mirakels en moraal. Zo bevat het boek meer dan vijfhonderd rijmspreuken: middeleeuwse levenswijsheden van het type *Wildi bliven in u ere, / so staet vaste – het wait zere*. Daarnaast ruim honderd *sproken*: korte gedichten over minne, mirakels en moraal. (Frits, is dit allemaal weer iets anders dan wat je hierna noemt?) en allerlei satire, politiek en anekdotes op rijm. We zien poëzie, en liederen, psalmen en gebeden naast een kroniek over het hertogdom Brabant, naast en berichten over voorvallen in 1383, 1384 en 1399. Een novelle over Pyramus en Thisbe naast gebeden op rijm, doodsklachten, dialogen en literaire liefdesbrieven. Een 'vogelparlement': in casu (kan een vogelparlement ook nog iets anders zijn dan?) een gedicht dat een raadsvergadering vertolkt als een/kwetterende volière. Schuine boerden en kluchten figureren zij aan zij met serieus toneel. Plus allerhande curiosa, zoals de verkondiging van twee wonderen in het nabije Molenbeek, een gedicht waarvan de versregels beginnen met opeenvolgende letters van het alfabet, en een poëem op maar één

rijmklank en ook inhoudelijk zo plat als iets: *lc quam gegaen met liste / daer ic mijn zoete lief wiste. / lc sprac: Lief, waer biste? / Wat maecste, kakste of piste?* Maar dan ook weer **spitsyondigheden**/trouvailles zoals een gedicht onder het motto 'Muis wel, maar miauw niet': jaag wel als een kat op muizen (lees: vrouwen), maar doe dat discreet. Verder een routebeschrijving van Parijs naar Santiago de Compostela. En een orakelboek-**in-proza** (dat volgt, de voorbeelden rijmen niet) onder de exotische titel *Ahangalaura*, met voorspellingen bij 28 standen van de maan: 'beter niet verhuizen', 'u zult vinden wat u **bent hebt** verloren', 'zij is u trouw en heeft u lief', 'u zult de rechtzaak verliezen'. Een lofdicht op de wijn, op naam van koning Salomo. Maar ook een berijmd tweegesprek tussen een vader en een zoon over wat de meeste vreugde geeft/**te prefereren valt**: wijn of vrouwen.

'De Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' heeft men het handschrift-Van Hulthem wel genoemd. Maar 'Ark van Noach' zou wel zo toepasselijk zijn: vanwege de diversiteit en ook omdat menige tekst alleen **bewaard is** in dit boek **is bewaard**. Zouden we 'Hulthem' niet hebben, dan zouden we bijvoorbeeld niet weten dat het Nederlandse taalgebied – zo te zien vroeger dan waar ook in Europa – de *abele spelen* heeft gekend. Noch **zouden we** bekend zijn met de Middelnederlandse legende van Theophilus, de vrome priester die uit vertwijfeling een pact met de duivel sloot maar door Maria werd gered. En dan te bedenken dat er minstens 37 bladen aan het boek ontbreken, doordat diverse lezers zich in de loop der eeuwen hebben afgereageerd op stukken die hun niet bevielen. Een *boerde* over een scabreuze pastoor is zwartgemaakt. Er is letterlijk gesneden in een gedicht over een Brusselse begijn 'die graag van anderen mocht spelen'. Er is gekrast in een hekeldicht tegen de priesterstand ('ze zwaaien ons gul met wierook toe, maar die moeten we wel eerst zelf betalen'), en van *Ahangalaura* zijn nagenoeg alle bladen weggescheurd. **Orakelboeken waren Dat genre (ik moest nadenken: dat genre, is Ahangalaura een genre? Vandaar...)** **was** suspect vanwege overtreding van het eerste gebod, en van **deze** tekst is slechts het laatste blad behouden, stellig omdat op de keerzijde daarvan *Theophilus* begon.

Hetgeen resteert belooft nog altijd zo'n vijfhonderd bladzijden, in twee kolommen opgemaakt met gemiddeld 50 regels per kolom. **Het handschrift telt 34.016 versregels en 2377 regels proza**, alle geschreven door één vlotte en vormvaste hand. Watermerken in het papier duiden op datering kort na 1405; als plaats van ontstaan is de omgeving van Brussel aannemelijk gemaakt. Het boek bevat geen plaatjes of versiering; alles draaide overduidelijk om de inhoud van de teksten, die hier opmerkelijk genoeg met volgnummers zijn genoteerd en aan het slot voorzien van opgave van hun aantal verzen (regels? Er stond ook proza in?). Wat zou de functie van een dergelijke collectie kunnen zijn geweest? Geopperd is een 'stalenboek' in een scriptorium, waar een klant doorheen kon bladeren om dan **een of meer bepaalde** teksten in afschrift te bestellen; de lengte daarvan bepaalde vervolgens de prijs. Maar minstens zo waarschijnlijk is dat het hier het repertoireboek betreft van een voordrachtskunstenaar of zelfs -kring. In elk geval was het een boek voor elke smaak en stemming: van zware kost tot lekker lachen plus allerhande nuttigheid. De samensteller heeft zich duidelijk niet bekreund om scherpe keuzes maar juist gestreefd naar aanbod in de breedte. Selectie was een zaak voor de gebruikers van nadien, in hun concrete omgang met deze veelstemmigheid op schrift.

Berijmde veelstemmigheid, wel te verstaan, want het proza is in 'Hulthem' zwaar ondervertegenwoordigd: **2377 regels tegenover 34.016 versregels**. Zo had de samensteller kennelijk geen behoefte aan het religieuze proza dat destijds in Brussel volop rondging/leefde. We zien niets uit de werken van Ruusbroec en diens Brusselse klooster Groenendaal, noch uit de vertalingen van Bijbelboeken en andere kerkelijke kernteksten die in de periode 1357-1388 waren gemaakt voor Brusselse patriciërs. In het berijmde, korte genre daarentegen is het handschrift des te beter gesorteerd. Zo Het bevat het zelfs werk van Willem van Hildegaersberch (Hillegersberg), destijds de meest gevierde sprookspreker van Holland – hier nog tijdens diens leven in Brussel genoteerd. In het algemeen vertoont de samensteller trouwens voorkeur voor 'moderne' literatuur. Het dateren van middeleeuwse teksten zal wel altijd precair blijven, maar een redelijke schatting is dat van alle teksten in

'Hulthem' nog geen 10 procent teruggaat tot de dertiende eeuw. Het boek is voor het overgrote deel een magazijn/schatkamer van/met veertiende-eeuwse teksten.

De Nederlandse letterkunde van de veertiende eeuw is vol van nieuwe vormen en stoffen, naast expansie van bestaande genres. Uit de tijd voor 1300 zijn een zeventigtal Nederlandstalige (moet dit er per se bij?) liederen bewaard; uit de veertiende eeuw ruim zesmaal zo veel. Ook zien we een veelvoud aan kronieken, mystieke teksten, Bijbelvertalingen en vakliteratuur zoals over geneeskunde. Ook Tal van nieuwe genres komen/verschijnen op het toneel/maken hun opwachting, toneelteksten zelf voorop, in de gedaante van abele spelen en kluchten, waarvan we in de dertiende eeuw nog niet het minste spoor vernemen. (later, in Het verhaal van dit boek, zeg je: niet nieuw, boerden, maar voor het eerst geboekstaafd, zijn het dan wel 'nieuwkomers'/nieuwe genres?

Nieuwkomers zijn ook de achttien Middelnederlandse boerden, de paar honderd sproken en talrijke gebeden-op-rijm, alsmede het eerste kerstlied in het Nederlands (*Een kint es ons gheboren*). Annex aan deze nieuwe genres breken hele nieuwe domeinen op schrift door/baan, met name in de sfeer van het pragmatische, politieke en persoonlijke. In laatstgenoemd verband is de doorleefde rouwklacht om Egidius – waarmee dit boek zal/gaat eindigen – stellig de beroemdste tekst, maar allerm minst de enige. Zelfs een professioneel traktaat over gynaecologie schermt met een autobiografische dimensie. Op politiek en actueel gebied krijgen we oorlogspoëzie, een lofzang op Gent en een haatlied tegen boeren naast tirades tegen modieuze vrouwenkapsels (opgestoken als ramshorens). Zelfs de mystiek verstaat zich met het actuele?? Lijk hier zomaar losse zintertussen? (want wat bedoel je?). (>>lastige opsomming, en lastige plaats hier, dit zijn kennelijk geen nieuwe domeinen, want we krijgen er MEER van) We krijgen meer Nederlandstalige filosofie, maar ook meer festival en humor, zowel van de subtiele als de schaamteloze soort. Verder veel serieus proza, (een traktaat over gynaecologie, is dat niet ook 'serieus' proza, of bedoel je hier iets anders?) Terwijl terwijl de dertiende eeuw nog maar een handvol Nederlandse teksten in die vorm (welke vorm is dat?)

blijft dus
zo?
ja

proza

kent, schrijft de veertiende ze volop. (>>waar hoort dit bij? Actueel? Niet hier, lijkt me (na serieus proza). Mag weg?) En zelfs het straatruoer van marskramers dringt door in liederen.

(ik vind dat deze alinea het betoog hier, als een 'opmaat' naar facetten, onderbreekt? Iets voor: het verhaal van dit boek?).

Vaandeldragers/Vendelzwaaiers van deze vernieuwingen zijn geprofileerde schrijvers zoals Jan van Ruusbroec en Jan van Boendale, maar ook de sombere dorpspastoor Lodewijk van Velthem, de zwijgende/stille Bijbelvertaler van 1360, de messcherpe/warmbloedige/sanguinische/cholerische dokter-criticaster Jan de Weert en de culturele ondernemer Jan van Hulst in bruisend Brugge. Maar ook wemelt de veertiende-eeuwse literatuur van de anonymi. Het is de eerste eeuw in onze literatuurgeschiedenis waar de geschiedschrijver grootscheeps moet overslaan/selecteren. En dat terwijl nog steeds nieuwe vondsten aan het licht komen; zoals tijdens het werken aan dit boek een brief van Ruusbroec, burleske poëzie in Mechelen en liedstrofen in Cambridge. (Mocht ooit nog eens een tweede Sesam-open-u van het formaat van 'Hulthem' opduiken/worden ontdekt, dan moet dit boek vermoedelijk worden herschreven.)

(Als je het laten vervallen van bovenstaande alinea niet accepteert, dan is deze zin in ieder geval 'dubbel' (met het begin van de alinea hierboven na de witregel) In vergelijking tot de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor 1300, is de veertiende eeuw vol van expansie wijd en zijd. In feite breekt nu voor het eerst een algemene Nederlandstalige schriftcultuur door. In feite is nu voor het eerst sprake van een algemene/brede Nederlandstalige schriftcultuur die doorbreekt. Die doorbraak vraagt als zodanig om verklaring, want een dusdanig verschil duidt op verandering, en verandering vooronderstelt oorzaak. Wel moet een niet-proefondervindelijke wetenschap met zulke verklaringen voorzichtig zijn, en ze omzichtig uit waarnemingen losweken: eerst via facetten aan het oppervlak en vandaar naar dieperliggende factoren.

Facetten

Does dit
blijft?
ja

17 in de
veertiende
eeuw